

Данко Шипка

СРПСКИ ГРАМАТИЧКИ РЕЧНИК
са скицом флексијских параметара српског језика

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција МАЛИ РЕЧНИЦИ

Књига 6

Уредник

Зоран Колунџија

Рецензент

Др Ђорђе Оташевић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад 2016.

Данко Шипка

СРПСКИ ГРАМАТИЧКИ РЕЧНИК

са скицом флексијских параметара српског језика

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

1	ПРЕДГОВОР	7
2	СТРУКТУРА РЕЧНИКА	9
3	СКИЦА ФЛЕКСИЈСКИХ ПАРАМЕТАРА СРПСКОГ ЈЕЗИКА	11
3.0	Увод	11
3.1	Фонолошка, силабичка и морфонолошка условљеност	11
3.2	Флексијске парадигме	35
3.4	Врсте речи	47
3.5	Именичка флексија	50
3.6	Придевска флексија	86
3.7	Заменичка флексија	94
3.8	Флексија бројева	101
3.9	Флексија прилога	108
3.10	Флексија глагола	110
3.11	Морфосинтаксички параметри непромењивих врста речи ...	157
3.12	Морфосинтаксички параметри парадигматски хоблика	161
4	ГРАМАТИЧКИ РЕЧНИК	189
	БЕЛЕШКА О АУТОРУ	1107

1 ПРЕДГОВОР

Основа овог речника је листа приближно 106.00 акцентованих речи српског језика узбучена на основу обрнутог поретка графема (дакле, сортирање према крају речи а не према почетку) са приписаним флексијским етикетама те рекцијским обрасцима тамо где су они релевантни (код глагола и ретких придева односно именица, с тим што за герунде на -ње нису давани рекцијски обрасци зато што су већ дати уз инфинитив глагола). Основна употребна вредност овакве листе је да се виде кореспонденције између завршетка речи и њеног флексијског обрасца (дакле, врсте речи а онда и типа промене за промењиве речи). Основна речничка листа даје се у четвртом поглављу ове књиге.

Основној речничкој листи претходи скица флексијских образаца српског језика, која је модификована верзија дела монографије *Основи морфологије*, објављене код издавачке куће Алма из Београда 2005. године.

Аутор се захваљује Јакубу Зголињском на информатичкој обради материјала, Татјани Пивнички-Дринић на припреми материјала, Слађани Новаковић за рад на прелому и Зорану Колуџији, власнику Прометеја за подршку пројекту.

2 СТРУКТУРА РЕЧНИКА

У основном речничком тексту дају се речи сортиране по својим крајевима уз њихове граматичке етикете и рекцијске тамо где су примерене. Овакав речник омогућава да се виде везе између краја речи и типова промене као и типа мењања акцента, на пример:

чакѐтати	āм,ај̄ iv р(∅)
шакѐтати	āм,ај̄ iv р(кога, се)
бекѐтати	бекећѐм, ћ̄y iv р(∅)
векѐтати	вѐкећѐм, ћ̄y iv р(∅)
звекѐтати	звѐкећѐм, ећ̄y iv р(∅)
завекѐтати	вѐкећѐм, ћ̄y v р(∅)

омогућује нам да видимо да глаголи на –акетати следе регуларан образац промене и задржавају акценат, док они на –екетати имају неправилну конјугацију и мењају акценат. Исто тако можемо да видимо и рекцију тих глагола, који су прелазни и с којим падежом, а који непрелазни.

Природна је ствар да постоји одређени степен варирања у изражавању флексијских и рекцијских образаца. Некада ће исти образац имати различиту граматичку етикету јер се мења акценат, постоје алтернације, итд. Исто тако, увек се може расправљати о томе да ли су могући још неки параметри неког флексијског обрасца.

Материјал овог речника заснован је на Прометејевом Великом српско-енглеском речнику, па је изражавање граматичких етикета примерено потребама тог речника. Добар део решења је примерен потребама говорника других језика у учењу српског. У основи овај граматички речник треба да буде први корак у правцу прецизног сагледавања српске флексије и њене формализације за потребе об-

раде природног језика. Акценти углавном прате конвенције из Речника Матице српске, али је у ситуацијама где је неки други акценат претежнији у говору, он је дат у загради након онога из Матичног речника.

Уз именце се дају генитивни наставак и род: м(ушки), ж(енски), с(редњи), а назначују се и они случајеви који одступају од општих правила изнесених у скици флексијских параметара, па се дају облици мн(ожине), +ов и +ев (дуге множине), -ин (скраћене множине), Гмн (генитива множине). Додатна информација је \$ – одступање од друге палатализације, \$\$ – могућност одступања и вршења друге палатализације. Уз придеве се дају наставци женског и средњег рода као и – (назнака да компаратив није уобичајен, што не значи да није и могућ) или облик компаратива мушког рода (тамо где је уобичајен). Уз глаголе се даје информација да ли су нсв (несвршени), св (свршени), унсв (неправилни несвршени), усв (неправилни свршени), а пре тога облици првог лица једнине презента и трећег лица множине презента (за све глаголе). Код глагола на –ћи и –сти додатно се дају облик мушког и женског рода једнине перфекта те прво лице аориста или имперфекта. Уз предлоге се дају падежи којима управљају Н(оминатив), Г(енитив), Д(атив), А(кузатив), В(окатив), И(нструментал), Л(окатив). Уз остале врсте речи даје се само назнака врсте речи: пл (прилог), пд (непромењиви придев), в (везник), р (речца), б (број), з (заменица), у (узвик).

У граматичким етикетама подразумева се вршење промена назначених у скици флексијских образаца у делу 3.

У рекцијском обрасцу нула означава непрелазност глагола а други рекцијски обрасци изражени су одговарајућим заменицама (нпр. кога, шта, о коме, о чему, итд.)

3 СКИЦА ФЛЕКСИЈСКИХ ПАРАМЕТАРА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

3.0 Увод

У овом делу представљамо синхрону српскохрватску флексијску морфологију у теоријски неутралном а довољно исцрпном облику. Основна идеја таквог представљања јесте остављање могућности читаоцу да примени било који од постојећих приступа и категорији на материјал нашег језика. Наравно, материјал је могао бити и шири (да укључи и творбу те дијахрони аспект) али је и оволико, надамо се, довољно да се потакну нова истраживања. У представљању материјала прво су наведене алтернације (фонолошке и морфонолошке) релевантне у флексији, затим флексијске парадигме, након тога правила флексијске синтагматике (усклађивања и приписивања), након чега су представљене појединачне врсте речи. Представљање материјала завршава описом значења вредности флексијских параметара.

3.1 Фонолошка, силабичка и морфонолошка условљеност

3.1.0 Увод

У делу о алтернацијама даје се опис, правило (које показује и контекст у којем се јавља свака од вредности алтернације, те примери. Знак \leftrightarrow упућује на алтернирање, нпр. $p \leftrightarrow b$ значи да p алтернира са b . Витичаста заграда означава један од наведених елемената а .. распон, нпр. $B\{1..8\}$ значи да се може изабрати било који елемент у низу од $B1$ до $B8$. Знак плуса $+$ значи могуће понављање претходног

знака, нпр. М1+ значи да се оно што је дефинисано као М1 може поновити једном или више пута. Знак звездице (*) означава било који низ, нпр. *ица означава било коју реч која завршава на –ица.

3.1.1 Фонолошке алтернације

Ове се алтернације деле на асимилациске, такве које подразумевају алтернирање две фонеме, другим речима њихову комплементарну дистрибуцију, и редукционе, такве које се заснивају на алтернацији фонеме са непостојањем фонеме, тзв. функционалном нулом.

3.1.1.1 Ассимилацијске алтернације

Ассимилацијске алтернације јављају се у три вида: алтернација звучни – беззвучни, алтернација тврди – меки и алтернација назал – билабијал.

3.1.1.1.1 Алтернација звучни-беззвучни

Опис:

Беззвучни консонант испред звучног замењује се својим звучним парњаком. Звучни консонант испред беззвучног замењује се својим беззвучним парњаком.

Правило:

б	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
з	б	д	г	ц	ђ	ж	з			
Б	п	т	к	ч	ћ	ш	с	ф	х	ц

$З\{1..7\}Б\{1..10\} \leftrightarrow Б\{1..7\}Б\{1..7\}$

$Б\{1..7\}З\{1..7\} \leftrightarrow З\{1..7\}З\{1..7\}$

Напомена: Све групе које подлежу овој алтернацији, изузев група *гс* и *дш* региструју се у писању, тако: *врабац* : *врайца*

Примери:

тоо̄ + џија ↔ то̄бџија

то	п	џ	ија ↔ то	б	џ	ија
	Б1	34	↔	31	34	

раз- + њалиџи ↔ расњалиџи

ра	з	п	алити ↔ ра	С	п	Алити
	37	Б1	↔	Б7	Б1	

ог- + храниџи ↔ оџхраниџи финисх суппортинг

о	д	х	ранити ↔ о	т	х	ранити
	31	Б9	↔	Б1	Б9	

3.1.1.1.2 Алџернаџија џврџи- меџи

Оџис:

Тврџи с, з, и х испред меџих консонанат замењују се својим меџим парџаџама џ, ж, и џ.

Правило:

н	1	2	3	4	5	6	7	8
Т	з	с/х						
М	ж	ш	ч	ћ	џ	ђ	љ	њ

$T\{1..2\}M\{1..8\} \leftrightarrow M\{1..2\}M\{1..8\}$

Пример:

џрбух + -чић ↔ џрбуџчић

трбу	х	ч	ић ↔ трбу	ш	ч	ић
	Т2	М3	↔	М2	М3	

3.1.1.1.3 Алтернација назал-лабијал

Опис:

Назално алвеоларно *n* испред лабијала *b* и *ɸ* замењује се својим назалним лабилним парњаком *m*.

Правило:

n	1	2	3
N	n		
L	m	b	ɸ

$N\{1\}L\{2,3\} \leftrightarrow L\{1\}L\{2,3\}$

Пример:

сѡан + *-бени* \leftrightarrow *сѡамбени*

ста	n	b	ени	\leftrightarrow	ста	m	b	ени
	N1	L2	\leftrightarrow			L1	L2	

3.1.1.2 Редукционе алтернације

Редукционе асимилације јављају се као редукција гемината, редукција пловива иза африката, редукција угнежђеног пловива и редукција африката испред пловива.

3.1.1.2.1 Редукција ģеминаġа

Опис:

Удвојени консонанти редукују се на један

Правило:

$L = \{b, c, \check{c}, d, \check{d}, f, g, x, j, k, l, l', m, n, n', p, r, s, \check{s}, t, v, z, \check{z}\}$
 $L1 = L2$
 $L1L2 \leftrightarrow L2$

Пример:

Рус + ски ↔ руски

ру	с	с	ки ↔ ру	0	с	ки
	Л1	Л2	↔		Л2	

3.1.1.2.2 Редуција њлозива испред африкаџа

Опис:

Плозиви њ и г редукују се испред африката и суфикса -шџина

Правило:

П = {т, д}
 А = {ц, ч, њ, џ, џ, штина}
 ПА ↔ А

Пример:

џосџо(а) + -шџина ↔ џосџошџина

госпо	д	штина	↔	госпо	0	штина
	П	А	↔			А

3.1.1.2.3 Редуција унежђеној њлозива

Опис:

Плозиви њ и г редукују се у положају између фрикатива и већине других консонаната.

Правило:

Л = {с, з, ш ж}
 С = {д, т}
 Д = {б, ц, ч, њ, д, џ, џ, ф, г, х, к, л, љ, м, н, њ, п, с, ш, т, з, ж}

ЛСД ↔ ЛД

Пример:

корис̄ӣ + ни ↔ корисни

кори	с	т	н	и	↔	кори	с	о	н	и
	Л	С	С	↔		Л			Д	

3.1.1.2.4 Редуција фрика̄ӣва иза африка̄ӣа

О̄ис:

Фрикатив с редукуе се иза африката ч и ћ.

Правило:

A = {ч, ћ}

Ф = {с}

AФ ↔ А

Пример:

младић + ски ↔ младићки

млади	ћ	с	ки	↔	млади	ћ	о	ки
	А	Ф	↔		А			

3.1.1.3 Ограничења слоговне структуре

О̄ис:

Слог се састоји од обавезног *јез̄ира* (пет вокала и самогласничко р) и факултативне десне и леве *мар̄ине*. Маргине се организују по доленаведеним правилима низања. Уколико су правила низања нарушена, маргина се везује за наредни слог.

Правило:

S1 = {ф, х, с, ш, з, ж}

S2 = {б, ц, ч, ћ, д, џ, ћ, г, к, п}

S3 = {ј, л, љ, м, н, њ, р, в}

J = {а, е, и, о, у, р (ако МрМ)}

Г = граница слога

+ = једно или више понављања претходног звука

М = маргина слога

Слог = Г(М1М2М3)Ј(М3М2М1)Г

ЈМЈ ↔ ЈГМЈ ако и само ако $M = \{M1+, M2+, M3, M1M2, M1M3, M2M3, M1M2M3\}$

Пример: *ѝракѝична*

	п	р	а		к	т	и		ч	н	а		
Г	М2	М3	Ј	Г	М2	М2	Ј	Г	М2	М3	Ј	Г	

3.1.2. Морфонолошке алтернације

Морфонолошке алтернације одређене су морфолошким и творбеним контекстом, што значи да се у истом фонетском контексту могу јавити различите фонеме.

Уз алтернације даје се и једноставна хеуристика за повезивање форме која садржи алтернацију са канонском формом за ту лексему.

Алтернације се овде само наводе, док се њихова пуна разрада даје у одговарајућем делу о морфолошким облицима.

3.1.2.1 Алтернације у основи

3.1.2.2.1 Алтернација а/0 и 0/а (нејосѝојано а)

Оѝис:

Један облик лексеме има а, док се код другог јавља одсуство фонеме у истом положају

Правило:

основа = {облик1, облик2... облик^н}

Л, Д = {б, ц, ч, ћ, д, џ, ф, г, х, ј, к, л, љ, м, н, њ, п, р, с, ш, т, в, з, ж}

* – било која фонема или група фонема

облик1 = *Ла(Д*)

облик2 = *Л0(Д*)

Пример:

кра̄ѡак :кра̄ѡка

крат	а	к	:	крат	о	ка
*Л	а	Д		*Л	о	Д

Хеурисѡика:

Ако се на крају облика налазе два консонанта и нема таквог канонског облика, између њих треба убацити *а*, на пример:

кра̄ѡка :

[тражи канонски облик *кра̄ѡк* ↔ не постоји]-[убаци *а*]-*кра̄ѡак*
[канонски облик пронађен]

Морфолошке категорије:

Именице мушког рода за бића: Ном.Јд., Ген.Мн. *а*; у свим другим облицима *о*: *ѡрасац, ѡрасаца :ѡрасца, ѡрасци...*

▼ У северозападнохрватским именима алтернација се јавља као *е:о*, на пример: Ном.Јд. *Губец*; Ген.Јд. *Гуѡца*. ▼

Именице мушког рода за датости: Ном.Јд., Аку.Јд., Ген.Мн. *а*; у свим другим облицима *о*: *анисовац, анисоваца :анисовца, анисовци ...*

▼ У северозападнохрватским именима алтернација се јавља као *е:о*, на пример: Ном.Јд. *Чаковец*; Ген.Јд. *Чаковца*. ▼

Именице женског рода: Именице са консонантском групом различитом од *шѡ* и *жд* на крају основе: Ген.Мн. *а*; у свим другим облицима *о*: *крушака ; крушка, крушке ...*

Именице средњег рода: Именице са консонантском групом различитом шт и жд на крају основе: Ген.Мн. *а*; у свим другим облицима *о*: *звонаца ; звонце, звонца ...*

Придеви и заменице: Ном.Јд. неодређени вид *а*; у свим другим облицима *о*: *сиѡан, сиѡна*

Глаголи: инфинитивна основа *о*, презентска основа *а*: *ѡрѡи : ѡа-рем*

Предлози: предлог *са* испред *мном* или речи која почиње са с,з,ш,ж, обавезно *са*, у осталим случајевима с или *са*: *са мном с ѿобом* или *са ѿобом*.

Изведенице: Испред суфиса који почиње консонантом јавља се *а* у основи, док је у основници 0: *Босн(а)* : *босански*

3.1.2.2.2 Алтернација *к,г,х*: *ч,ж,ш*

Опис:

Фонеме *к,г,х* алтернирају са *ч,ж,ш* у различитим облицима једне лексеме.

Правило:

основа={облик1, облик2...обликⁿ}

T={к,г,х}

M={ч,ж,ш}

облик1=*T(*)

облик2=*M*

* – било која фонема или група фонема

Пример:

војник :*војниче*

војник	к	:	војни	ч	е
*	T	:	*	M	*

Хеурисѿика:

Ако се на крају основе налазе *ч,ж*, или *ш* и нема таквог канонског облика, *ч,ж,ш* треба заменити са *к,г,х*, на пример:

војниче :

[тражи канонски облик *војнич* ↔ нема таквог облика]-[замени *ч* са *к*]-*војник* [основа нађена]

Морфолошке категорије:

Именице мушког рода на консонант: Вок.Јд. ч, ж, ш, остали падежи к,г,х или ц,з,с (видети 3.1.2.2.3): Вок.Јд. *војниче*, Ном.Јд. *војник*, Ном. Мн. *војници*, Аку.Мн *војнике*...

Глаголи: 2. и 3. лице јединине аориста имају ч,ж основа прошлог времена к,г: *рече*, *рек(ао)*

Изведенице: Основница има к,г,х, изведенице ч,ж,ш: *џрбух* : *џрбушчић*

3.1.2.2.3 Алтернација к,г,х: ц,з,с

Опис:

Фонеме к,г,х алтернирају с ц,з,с у различитим облицима једне лексеме.

Правило:

основа={облик1, облик2...обликⁿ}

П={к,г,х}

С={ц,з,с}

облик1=*П(*)

облик2=*С*

* – било која фонема или група фонема

Пример:

мајка :*мајци*

мај	к	а	:	мај	ц	и
Л	П	Д		Л	С	Д

Хеурисџика:

Ако је на крају основе ч,ж, или ш и нема таквог канонског облика, замени ц,з,с са к,г,х, на пример: